

Praca na rzecz rozwoju zdolności ucznia

wyzwaniem edukacji XXI wieku

1. Wstęp : dlaczego warto i trzeba troszczyć się o ucznia zdolnego ?

Za starożytnym filozofem Seneką Młodszym cel edukacji można najkrócej określić cytując jego maksymę „*Non scholae, sed vitae discimus*”. Jaka ma być zatem edukacja, by dobrze spełniła swój cel „nauczania dla życia”? Jakie będzie życie i świat w rozpoczynającym się XXI wieku ?

Przyszłość najbliższego stulecia wymaga stawienia czoła jej różnorodnym wyzwaniom, chociażby tym opisanym przez Federico Mayora w dziele „Przyszłość świata”¹ :

* **zapewnienie pokoju**

* zniwelowanie **dysproporcji w podziale dóbr**, powodującym wzrost liczby ludzi żyjących w biedzie i ubóstwie, bez dostępu do podstawowych środków telekomunikacji, a więc do nowych technologii, które są kluczem do zdalnej edukacji i do nowej ekonomii niematerialnej.

* **zapewnienie trwałego rozwoju i rozsądnego gospodarowania ziemskim środowiskiem.**

Modele rozwoju opierające się na rozrzutnym i niepohamowanym zażywaniu nieodnawialnych zasobów stanowią nieodwracalną groźbę dla pokoleń następnych.

* **przewycięzenie inercji, poszukiwanie sposobów unikania i radzenia sobie z problemami ekologicznymi, społecznymi i politycznymi.**

Eksperti coraz bardziej są zgodni w twierdzeniu, że do pokonania wyzwań współczesnego świata i zapewnienia jego rozwoju coraz bardziej potrzeba będzie inteligencji, niż materii, coraz bardziej potrzeba też będzie **edukacji i wiedzy**, niż „krwi, potu i łez”.

Raport UNESCO, jakim jest dzieło „Przyszłość świata” rysuje konieczność zmierzenia się z wyzwaniami przyszłości poprzez przygotowanie nowych ludzi, poprzez takie kształtowanie społeczeństw, by móc dokonać **humanizacji trzeciej rewolucji przemysłowej i pokonać zagrożenia towarzyszące globalizacji.**

Perspektywiczne myślenie o przyszłości jest dzisiaj wyzwaniem cywilizacyjnym. Kształtowanie młodego człowieka do stawienia czoła wyzwaniom przyszłości jest

¹ Mayor Federico „Przyszłość świata”, Warszawa 2001 s. 21

zadaniem ważnym i aktualnym. Wyzwaniem XXI wieku jest przygotowanie ludzi **nie tylko do korzystania z cywilizacji, ale także do jej rozwijania.**

„Szczególnie ważnymi powinnościami edukacji publicznej jest kształtowanie kompetencji każdej jednostki do krytycznego myślenia i do twórczego współdziałania na rzecz wspólnej pomyślności” – powiedział prof. Zbigniew Kwieciński.²

Potencjał tkwiący w młodych ludziach wkraczający w mury szkolne jest zatem cennym kapitałem, który należy chronić i pieczołowicie pomnażać.

Przygotowanie polskiej oświaty i polskiego nauczyciela do pracy nad **pełnym rozwojem młodego człowieka**, nad wykorzystaniem wszystkich, tkwiących w nim talentów jest konsekwencją naszkicowanych wcześniej wyzwań współczesności.

Szczególne pochylenie się nad każdym dzieckiem, w tym także - dzieckiem zdolnym i jego potrzebami edukacyjnymi wynika również z nakazu indywidualizacji wymagań edukacyjnych zapisanego w prawie oświatowym, dostrzeżenia tej grupy uczniów i ich problemów oraz zapewnienia im wsparcia w rozwoju.

Uczeń zdolny to wyzwanie, któremu nie wszyscy nauczyciele i psychologowie są w stanie sprostać, nie wszyscy zdolni uczniowie są w szkole rozpoznawani, nie wszyscy rozpoznani osiągają sukces życiowy na miarę swoich możliwości (zagadnienie to częściowo wykracza poza refleksję dotyczącą szkolnych losów dziecka).

W świetle powyższych argumentów pochylenie się nad zagadnieniem pracy z dzieckiem zdolnym wydaje się być szczególnie uzasadnione.

2. Uczeń zdolny : czy na pewno wiemy kto to taki ?

Potrzeby edukacyjne dziecka zdolnego są dostrzegane w polskiej edukacji, która stara się zapewnić takie formy organizacyjne pracy z uczniem zdolnym, by nie zmarnować ich talentów a jak najlepiej je wspomagać. Po roku 1990 stworzono nowe możliwości kształcenia i promowania uczniów szczególnie uzdolnionych. Możliwości te dotyczą głównie realizowania nauki w trybie indywidualnego toku lub programu a także korzystania z programów stypendialnych. W materiałach opracowanych przez

² Zbigniew Kwieciński „Przyszłość edukacji i pedagogiki w świecie bez przyszłości. Uratujmy naszą młodzież” w : Wychowanie na co dzień . 2004 r. nr 9 s. 5

Ministerstwo Edukacji Narodowej³ refleksja dotycząca tej grupy uczniów jest prowadzona w kierunku **ucznia wybitnie zdolnego, charakteryzującego się wybitną inteligencją, twórczego, przejawiającego silną motywację do nauki i potrzebę osiągnięć.**

Za kryteria wyróżniające ucznia zdolnego proponuje się tu przyjęcie osiąganie najwyższych wskaźników :

w kryteriach psychologicznych związanych z zastosowaniem różnych testów badających poziom inteligencji (poznawczej – przyp.m.) i zdolności specjalnych mierzonych testami osobowości i innymi,

w kryteriach psychopedagogicznych związanych z analizą osiągnięć ucznia: *„Ten uczeń uznany jest za zdolnego, który ma wysokie osiągnięcia ”*⁴

„Nauczyciele dość szybko orientują się, którzy uczniowie są bardziej, a którzy mniej zdolni – dlatego nauczycielskie oceny są zazwyczaj dobrym wskaźnikiem przyszłych osiągnięć uczniów” – czytamy w materiałach MEN.⁵

Przy założeniu definiowania ucznia zdolnego jako stypendysty, laureata olimpiad przedmiotowych lub odnoszącego inne, znaczące sukcesy skupiamy uwagę dosyć wąskiej grupie uczniów wybitnie zdolnych, doskonale funkcjonujących w systemie edukacji.

W literaturze z zakresu psychologii spotyka się jednak również takie definicje zdolności, które **nie są jednoznacznie** związane z osiąganiem najwyższych wyników w szkolnej rywalizacji.

W psychologii trudno o jednoznaczne sprecyzowanie pojęcia zdolności i uzdolnień. Terminologia psychologiczna nie dysponuje jednoznaczną definicją pojęcia zdolności i uzdolnień, w literaturze psychologicznej funkcjonuje wiele teorii i koncepcji, często odbiegających od siebie bądź całkowicie przeciwstawnych.

Przy próbach zdefiniowania pojęcia zdolności psychologowie mówią najczęściej o pewnych **właściwościach psychicznych jednostki**, przejawiających się w jej czynnościach i wytworach, odróżniających jednostkę od reszty, pozwalających jej osiągnąć zamierzone rezultaty; wreszcie często pozytywnie wpływających na dalszą aktywność naukową, społeczną lub artystyczną.

³ O uczniu zdolnym. MEN Warszawa 1999 s. 5 Biblioteczka Reformy Nr 15

⁴ tamże

⁵ tamże

Niejednokrotnie podkreśla się indywidualny charakter zdolności i uzdolnień jednostki, wskazując, iż jest to cecha osobowościowa, nie dająca wykształcić się jako nawyk.

Definicja psychologa Stanisława Gerstmana łączy w sobie wszystkie wyżej wymienione aspekty: „[...] *zdolnością nazywa się zespół czynników organicznych i związanych z nimi funkcjonalnie właściwości psychicznych umożliwiających szczególnie sprawne wykonanie różnorodnych czynności i bardziej skomplikowanych zadań.*”⁶

Ważnym aspektem opisywanego zjawiska jest rozróżnienie pomiędzy zdolnościami a uzdolnieniami – **zdolności ogólne** (ang. *gifted*) **utożsamiane są z inteligencją**, natomiast **uzdolnienia, zdolności specjalne** (ang. *talented*) umożliwiają osiągnięcie sprawności i ponadprzeciętnych **rezultatów w różnych dziedzinach.**⁷ Rozwój uzdolnień jednostki przebiega **z różnym stopniem intensywności w poszczególnych stadiach** rozwoju psychicznego i emocjonalnego: w okresie przedszkolnym szczególnie intensywnie rozwijają się zdolności plastyczne i muzyczne, w okresie szkolnym – zdolności intelektualne, w okresie dojrzewania natomiast – zdolności specjalne, twórcze.

Innym rozróżnieniem jest rozróżnienie następujące: uzdolnieni intelektualnie, ale nie zawsze osiągający sukcesy szkole, uczniowie zdolni do osiągania najlepszych rezultatów w nauce szkolnej ale także posiadający zdolności ogólne lub kierunkowe, uczniowie z ukrytymi talentami, które mogą zostać odkryte tylko w szczególnych okolicznościach, uczniowie o dużym potencjale twórczym charakteryzujący się co najmniej przeciętnym poziomem inteligencji i posiadaniem zdolności specjalnych.

„Według jednych autorów uczniowie zdolni to tacy, którzy charakteryzują się wysokim ilorazem inteligencji (powyżej 120), inni utożsamiają uczniów zdolnych ze szczególnym rozwojem zdolności specjalnych, wiele definicji podkreśla, iż uczniów zdolnych charakteryzują wysokie osiągnięcia w nauce oraz twórcza wyobraźnia.”⁸

Po przyjęciu przedstawionych wyżej kryteriów wyróżniania dzieci zdolnych możemy rozszerzyć ilość uczniów, którzy mogliby znaleźć się w kręgu osób zaliczanych do uczniów zdolnych.

⁶ Gerstmann, Stanisław: *Psychologia*. Warszawa, 1969. S. 167 [w]: Dyrda, Beata: *Syndrom Nieadekwatnych Osiągnięć jako niepowodzenie szkolne uczniów zdolnych*. Kraków, 2000, s. 16

⁷ Spearman, Charles Edward: *Abilities of Men*. New York, 1927, s. 64 [w]: Dyrda, Beata, S. 16.

⁸ *Syndrom Nieadekwatnych Osiągnięć* s. 26

Najnowsze badania psychologów dowodzą, że na problematykę inteligencji i zdolności można spojrzeć jeszcze inaczej. Wyjaśniając pracę mózgu i procesy uczenia się Howard Gardner zwrócił uwagę, że w dotychczasowej praktyce szkolnej, w nauczaniu i pomiarze osiągnięć szkolnych angażowano głównie logiczne myślenie, pamięć, umiejętność czytania ze zrozumieniem i pisemnego wypowiedziania się. Są to umiejętności angażujące lewą półkulę mózgową i związane są z uzdolnieniami matematycznymi i językowymi. Natomiast profesor Gardner, w toku badań, wyodrębnił siedem rodzajów inteligencji („talentów” – określeń tych H. Gardner używał zamiennie): lingwistyczną, logiczno-matematyczną, wizualno-przestrzenną, muzyczną, interpersonalną, intrapersonalną, kinestetyczną. Każdy z nich może być modyfikowany i ciągle, przez całe życie rozwijany.

Teoria inteligencji wielorakiej H. Gardniera podkreśla dynamiczne kształtowanie się inteligencji człowieka poprzez rozwój w ciągu całego życia, jaki może dokonywać się poprzez różnorodne ćwiczenia. Wszystkie inteligencje, w jaki człowiek jest wyposażony współpracują ze sobą, rozwój jednych pociąga za sobą rozwój innych inteligencji („talentów”). Dotychczasowe spojrzenie na inteligencję, mierzenie jej za pomocą testów pozwala przewidywać osiągnięcia szkolne, nie pozwala jednak przewidywać przyszłych sukcesów zawodowych. Zdaniem H. Gardniera **inteligencja to „zdolność człowieka do rozwiązywania problemów społecznych oraz efektywnej pracy umysłowej”**⁹

Zastosowanie teorii inteligencji wielorakiej pozwala dowartościować wielu uczniów, uważanych dotąd za „słabszych”, a posiadających uzdolnienia w innych dziedzinach ludzkiej aktywności, dzieci, których rozwój umysłowy idzie kierunku angażującym prawą półkulę mózgu. H. Gardner podkreśla konieczność szerokiego traktowania zdolności oraz doceniania drogi wszechstronnego doskonalenia jednostki poprzez doskonalenie w każdej z dziedzin działalności uczniów (również w zakresie zdolności ruchowych, intrapersonalnych, interpersonalnych, przestrzennych, muzycznych)

Kolejnym odkryciem w psychologii a w szczególności na polu psychologii uczenia się było wprowadzenie przez D.Golemana pod koniec lat dziewięćdziesiątych XX wieku terminu **inteligencji emocjonalnej jako modyfikującej procesy poznawcze i zdolność do odniesienia sukcesu życiowego**. Inteligencja emocjonalna składająca się ze zdolności do znajomości własnych emocji i umiejętności kierowania nimi a także rozpoznawania

⁹ Test wielorakiej inteligencji Howarda Gardniera w Biuletyn Psychologiczno-Pedagogiczny nr 1 / 2000 s. 10

tych emocji u innych i nawiązywania i podtrzymywania związków z innymi wpływa na funkcjonowanie człowieka w każdej dziedzinie życia. Emocje mogą zaburzyć proces myślenia, umiejętność koncentracji na zadaniu. Stale utrzymujące się nieprawidłowe stany emocjonalne u dzieci mogą zaburzyć procesy uczenia się. Z drugiej strony posiadanie prawidłowo ukształtowanej inteligencji emocjonalnej sprzyja wykorzystaniu w pełni możliwości intelektualnych dziecka.

Dodatkowym elementem refleksji na temat rozpoznawania ucznia zdolnego może stać się **odróżnienie ucznia zdolnego odtwórczo i ucznia zdolnego twórczego**. Uczeń zdolny odtwórczo charakteryzuje się wysokim poziomem sprawności umysłowej ujawniającej się w czynnościach odtwórczych: szybkim uczeniu się, przyswajaniu wiadomości, dobrej pamięci, dobrych możliwościach percepcji nowych informacji i ich rozumienia. Uczeń kreatywny charakteryzuje się niejednokrotnie słabszą pamięcią, ale za to wyjątkową wyobraźnią, oryginalnością pomysłów, zdolnością myślenia dywergencyjnego (oryginalnością, giętkością i płynnością myślenia, wrażliwością na problemy). Zdolności twórczych nie można utożsamiać z tradycyjnie rozumianą inteligencją, jak nie można stawiać znaku równości między uczniem zdolnym a uczniem uzdolnionym twórczo.¹⁰

Różna jest też osobowość i funkcjonowanie społeczne tych dwu grup dzieci: najlepiej w szkole funkcjonują dzieci zdolne i twórcze zarazem, najgorzej w szkole powodzi się uczniom twórczym, ale mało inteligentnym.¹¹

Posiadanie i rozwijanie uzdolnień twórczych decyduje o potencjalnych możliwościach każdej jednostki. Mając na uwadze wyzwania przyszłości wymienione we wstępie należy zauważyć, że niezmiernie ważne jest dostrzeżenie i rozwijanie każdego z typów inteligencji dziecka i rozwijanie jego kreatywności, gdyż osoby kreatywne mogą dostrzegać problemy do rozwiązania i szukać nowych rozwiązań.

„W naszych rodzinach i szkołach zbyt małą wagę, niestety, przywiązuje się do oryginalności myślenia, kładąc szczególny nacisk jedynie na przyswojenie wiedzy i związane z nią umiejętności. Uczeń chodzący swoimi drogami, wciąż niezadowolony z tego, co go otacza – to dziecko, które przeszkadza i denerwuje.”¹²

¹⁰ Por. Nęcka Edward: Psychologia twórczości. Gdańsk 2001 s. 121-125

¹¹ Nęcka Edward: Psychologia twórczości. Gdańsk 2001 s. 124

¹² Bieluga Krystyna: Nauczycielskie rozpoznawanie cech inteligencji i myślenia twórczego. Kraków 2003

Szkoła i uczący w niej nauczyciel pragnący odpowiedzialnie podejść do każdego ucznia i indywidualizować pracę w klasie powinien mieć na uwadze **złożoność problematyki rozpoznawania ucznia zdolnego** mając na uwadze wszelkie możliwe **konfiguracje, w jakich zdolności mogą wystąpić**.

Praktyka szkolna pokazuje jednak, że nauczycielskie rozpoznawanie uczniowskich zdolności nie jest proste, wymaga indywidualnego wglądu, zastosowania różnych procedur oceny ucznia.

Szczególny nacisk kładzie się przy tym na objęcie specjalną uwagą uczniów wyróżniających się swoimi osiągnięciami natomiast marginesowo traktowane są zagadnienia związane z rozpoznawaniem zdolności wszystkich uczniów, wspieranie ich w rozwoju oraz stymulowanie tych funkcji, które rozwinięte są słabiej.

W powszechnym przekonaniu uczeń zdolny postrzegany jest jako jednostka wyróżniająca się swoistymi umiejętnościami pozwalającymi jej zdobywać wiedzę szybciej niż reszta rówieśników, tym samym prowadzącymi do licznych sukcesów w szkole i do zdobycia wysokiej pozycji w hierarchii uczniowskiej.

Rzeczywistość szkolna i badania naukowe zajmujące się fenomenem ucznia zdolnego weryfikują to przekonanie, ukazując znaczny rozdźwięk pomiędzy faktycznymi uzdolnieniami ucznia a sposobem, w jaki jest on oceniany i postrzegany przez środowisko pedagogiczne i społeczne. Zjawisko to, zwane **Syndromem Nieadekwatnych Osiągnięć Szkolnych (SNO)**, zostało wprowadzone do polskiej literatury pedagogicznej przez Dorotę Ekiert-Grabowską w roku 1994.¹³

Zjawisko to zostało zdiagnozowane ponad dziesięć lat temu, jest stosunkowo młodym problemem polskiej psychologii, wciąż badanym i opisywanym. Stąd też wynika niewielka świadomość polskich pedagogów dotycząca istnienia owego syndromu; jednakże problem ten jest tym bardziej ważki, im większy jest jego społeczny, emocjonalny i interpersonalny oddźwięk. Jak każda nieprawidłowość w sprawnie funkcjonującym społecznym organizmie, Syndrom Nieadekwatnych Osiągnięć Szkolnych stanowi poważny problem zarówno dla ucznia nim dotkniętego (*negatywny wpływ na jego rozwój osobowościowy i intelektualny*), jego rodziny, klasy (*częste zaburzone relacje z innymi uczniami*), nauczycieli (*nieadekwatne ocenianie, nieprawdziwe*

¹³ Por. Dyrda, Beata: *Syndrom Nieadekwatnych Osiągnięć jako niepowodzenie szkolne uczniów zdolnych. Diagnoza i terapia*. Kraków, 2000, s. 42

osądzanie ucznia, zaniżony obraz jego faktycznych możliwości), jak i całego społeczeństwa. Jako że zazwyczaj dotknięci przez niego są uczniowie zdolni, będący ważnym elementem i nadzieją rozwijającego się świata nauki, sztuki i literatury, konieczne jest rozpoznanie problemu i jego usunięcie przez właściwie zastosowane metody wychowawcze i dydaktyczne.

3. Syndrom Nieadekwatnych Osiągnięć : jakie mogą być skutki nie rozpoznania zdolności i niewłaściwego wsparcia (lub braku wsparcia) przez szkołę i rodzinę ?

Wspomniana problematyka zawarta jest w definicji zjawiska Nieadekwatnych Osiągnięć Szkolnych (ang. *underachievement*). Przejawia się ono w wyraźnym rozdźwięku pomiędzy faktycznymi uzdolnieniami i umiejętnościami ucznia, jego wiedzą a materiałem, jaki uczeń powinien opanować według założeń programowych. Psycholog Wincenty Okoń pisze również o „procesie ujawniania się braków w wymaganych przez szkołę wiadomościach i umiejętnościach uczniów oraz negatywnego stosunku młodzieży do tych wymagań”¹⁴, wskazując tym samym na ważki skutek różnicy opisanej w definicji – negatywne nastawienie ucznia do procesu nauki, kojarzonego z przymusem i schematami. W toku badań nad zjawiskiem SNO psychologowie zestawili **listę cech i zachowań** pomocnych w jego identyfikacji :

Lista cech i zachowań służąca do identyfikacji SNO :

wyraźna **dysproporcja** między wysokim poziomem wykonywanych zadań domowych i testów;

rozbieżność pomiędzy **wiedzą ogólną a szczegółową** zdobytą w szkole;

rozległe zainteresowania pozaszkolne i minimalny wysiłek wkładany w prace szkolne;

zaniżone oceny szkolne;

duża **wyobraźnia**, wiedza ogólna i **zdolności twórcze**;

rozbieżność pomiędzy poziomem prac pisemnych i ustnych;

koncentrowanie swojej uwagi na wybranych przedmiotach;

¹⁴ Okoń, Wincenty: *Słownik pedagogiczny*. Warszawa, 1991, s. 139 [w]: Dyrda. Beata: *Syndrom Nieadekwatnych Osiągnięć jako niepowodzenie szkolne uczniów zdolnych*. Kraków, 2000, s. 35

niska samoocena;

tendencje do **wycofywania** się lub agresywnej **dominacji** w grupie;

problemy z nawiązywaniem **kontaktu** z rówieśnikami;

problemy z **dyscypliną;**

bierne lub negatywne **postawy wobec obowiązków** szkolnych;

stawianie sobie zbyt niskich lub zbyt wysokich **wymagań;**

nieumiejętność pracy w grupie;

wysoki **samokrytycyzm**

niekończenie zaczętych prac.¹⁵

Badania prowadzone nad niepowodzeniami szkolnymi uczniów zdolnych, objawiającymi się Syndromem Nieadekwatnych Osiągnięć, wyłoniły trzy podstawowe grupy przyczyn tego zjawiska:

1. Pierwszą grupę stanowią przyczyny tkwiące w samym uczniu – **czynniki psychiczne i somatyczne**. Należą do nich: poziom intelektualny i emocjonalny dziecka, zaburzenia w funkcjonowaniu układu nerwowego, mikrouszkodzenia mózgu, fragmentaryczne uszkodzenia rozwojowe, wady fizyczne i choroby somatyczne.
2. Następnie psycholodzy mówią o **przyczynach społecznych** określających warunki procesu uczenia się i nauczania, czyli o **czynnikach środowiskowych**. Do nich zalicza się warunki socjokulturowe rodziny, klimat emocjonalny panujący w rodzinie, więź emocjonalna dziecka z matką, postawy rodzicielskie i styl wychowania.
3. Ostatnią grupę stanowią przyczyny tkwiące w **treści procesu nauczania**, tj. **czynniki dydaktyczno-wychowawcze** – zła organizacja i przebieg procesu lekcyjnego, przeładowane programy, brak indywidualizacji kształcenia, niezadowolająca praca i postawa nauczyciela, nieadekwatne metody pracy dydaktycznej i wychowawczej, brak zainteresowania uczniem, nieumiejętność prowadzenia właściwej diagnozy, jak również przeludnione klasy i szkoły.¹⁶

¹⁵ Whitmore, Joanne Rand: „*Giftedness conflict and underachievement*” 1980, s. 279 [w]: Dyrda, Beata: *Syndrom Nieadekwatnych Osiągnięć jako niepowodzenie szkolne uczniów zdolnych*. Kraków, 2000, s. 43

¹⁶ por. Dyrda, Beata, s. 35

Pierwsza grupa przyczyn, **czynniki psychiczne i somatyczne**, obejmuje trudności wynikające z samej osoby ucznia, negatywnie wpływające na jego postępy w nauce i obniżające poziom jego osiągnięć. Trudności te wynikają z cech osobowościowych i zachowań owych uczniów. Charakteryzują się oni niekorzystnym obrazem własnej osoby, negatywną samooceną i niskim poczuciem własnej wartości.

Problemy emocjonalne występujące u takich uczniów niekorzystnie wpływają na ich proces myślenia. Podczas tego procesu mózg wykonuje tzw. „pracę pamięciową”, odbywającą się w płatach czołowych kory mózgowej. Płaty czołowe połączone są z układem limbicznym, biorącym udział w regulacji zachowań emocjonalnych – oznacza to, iż silne emocje (lęk, złość, wściekłość) mogą zakłócić pracę pamięciową.¹⁷ Stale utrzymujący się negatywny stan emocjonalny ucznia może powodować zatem deficyt intelektualny i upośledzić jego zdolności uczenia się.

Kolejną grupą czynników powodujących występowanie wśród uczniów zdolnych Syndromu Nieadekwatnych Osiągnięć są **warunki kulturowe rodziny**. Badania wykazały, iż większość uczniów borykających się z tym problemem pochodziła z rodzin o niskim statusie społecznym, ich rodzice mieli na ogół niższe wykształcenie. Rodzice charakteryzują się niejednokrotnie postawą nadopiekuńczości, wrogości, odrzucenia bądź braku zainteresowania rzeczywistymi postępami w nauce dziecka. Są niekonsekwentni w doborze metod wychowawczych, mają sprzeczne i niejasne wymagania – brak konsekwencji w postępowaniu wobec dziecka, nierzeczywiste wymagania i nieadekwatne osądy jego umiejętności nie wpływają korzystnie na działalność dziecka, któremu brakuje w tym momencie trwałego wsparcia i motywacji ze strony rodziców.

Często też w rodzinach uczniów doświadczających niepowodzeń w szkole występują problemy natury emocjonalnej, ich wzajemne stosunki charakteryzują się napięciami i konfliktami.

Z drugiej strony, psychologowie twierdzą, iż ważną rolę w osiągnięciach dziecka odgrywa wsparcie i podobieństwo uzdolnień ich rodziców. Jednak zbyt duża presja ze strony rodziców również i w tym przypadku może być przyczyną problemów, zwłaszcza w sytuacjach, gdy rodzice identyfikują się z osiągnięciami dziecka.

¹⁷ Goleman, Daniel: *Inteligencja emocjonalna*. Poznań, 1997, s. 59 [w]: Dyrda. Beata, s. 29

Czynnik środowiska rodzinnego jest więc o tyle istotny w jego rozwoju intelektualnym i emocjonalnym, gdyż na rodzinie spoczywa największa część obowiązków wynikająca z wychowywania dziecka. To tutaj kształtuje się jego charakter, osobowość i postawa życiowa. Zaburzone stosunki wewnątrz tej komórki społecznej wpływają na wszystkie aspekty życia dziecka – kontakty z rówieśnikami i nauczycielami, zachowania emocjonalne i proces zdobywania wiedzy.

Ostatni wymieniony czynnik powodujący niepowodzenia szkolne ucznia zdolnego to środowisko szkolne i jego oddziaływanie.

Klasa szkolna i nauczyciele mogą poważnie wpływać na ujawnienie się symptomów SNO lub stanowić ich bezpośrednią przyczynę. Nieprawidłowe podejście nauczycieli do samego procesu nauczania oraz do uczniów powodują stres szkolny, presję na zewnętrzną ocenę, tym samym **ograniczając uczniowi zdolnemu możliwość** zaprezentowania swoich umiejętności. Ponadto postawy przyjmowane przez pedagogów mogą negatywnie wpływać na motywację ucznia – nauczyciele często przejawiają **postawę dominującą** i stąd postrzegani są przez uczniów jako ci, którzy mają za zadanie nieustanną mobilizację do nauki i kontrolę. Powoduje to bierne postawy uczniów, prowadzi też do kształtowania się zewnętrznego poczucia kontroli, a co się z tym wiąże, skutkuje w negatywnym stosunku do nauki.¹⁸ Także system oceniania stosowany w wielu polskich szkołach jest zbyt sztywny i nie jest w stanie uwzględnić dodatkowych, jednostkowych osiągnięć i uzdolnień dziecka. Kolejną przyczyną niepowodzeń szkolnych jednostek uzdolnionych tkwi w programie nauczania, któremu to brak indywidualizacji i niejednokrotnie odniesienia do rzeczywistości, w której uczeń funkcjonuje.

Również zdezorganizowana klasa, w **której brak wyraźnie określonych przez nauczyciela zasad**, może utrzymywać syndrom SNO, tak jak i klasa, w której to nauczyciel stwarza atmosferę **przesadnej rywalizacji**. Destruktywna krytyka na forum całej klasy, komentowanie stopni i porównywanie ich powodują przesadne uwrażliwienie na krytykę i oduczają dziecko wyciągać konstruktywnych wniosków z krytyki nauczyciela.

Sam **program nauczania** może też demotywować ucznia i zniechęcać go do poszerzania horyzontów myślowych. Dzieje się to wówczas, gdy program jest przeładowany,

¹⁸ Whitmore, Joanne Rand: „*Understanding a Lack of Motivation to Excel*” [w]: „*Gifted Child Quarterly*”, t.30 [w]: Dyrda, Beata: *Syndrom Nieadekwatnych Osiągnięć jako niepowodzenie szkolne uczniów zdolnych*. Kraków, 2000, s. 50-51

dostosowany do uczniów przeciętnych, oparty na nudnych i konwencjonalnych metodach nauczania.

Wyżej wymienione trzy grupy przyczyn SNO nie mają jednak charakteru wrodzonego, są całkowicie determinowane przez czynniki zewnętrzne. Stąd też konieczne jest wyeliminowanie tych czynników ze środowiska szkolnego i rodzinnego, jak również podjęcie razem z dzieckiem prób pracy nad zmianą tych aspektów jego osobowości, które w głównej mierze przyczyniają się do jego niepowodzeń szkolnych i w kontaktach z otaczającym go światem.

Konieczne jest zatem wypracowanie odpowiedniego modelu terapii, w której mogą brać udział zarówno nauczyciele, jak i rodzice ucznia dotkniętego SNO.

Jak radzić sobie z problemem nieadekwatnych osiągnięć szkolnych ?

„Podstawą terapii SNO jest podejście całościowe, czyli skoncentrowanie oddziaływań pedagogicznych na dziecku, rodzinie i szkole. Terapia Syndromu Nieadekwatnych Osiągnięć przebiega jednocześnie na trzech płaszczyznach i dotyczy samego ucznia, rodziców i nauczyciela.”¹⁹

Terapia taka miałaby polegać na eliminacji czynników pogłębiających bądź powodujących SNO. Za punkt wyjścia służyły wówczas pewne podstawowe **potrzeby emocjonalne**, społeczne i motywacyjne tkwiące w domu i w szkole, będące niezbędne dla procesu zadowolenia z siebie i czerpania radości wewnętrznej z nauki. Gdy potrzeby te są spełnione, istnieje niewielkie prawdopodobieństwo pojawienia jakiegokolwiek z czynników utrwalających SNO, omówionych wcześniej.

Do potrzeb tych zaliczamy:

zaufanie do siebie i innych;

inicjatywa; autonomia;

wiara w siebie;

ciekawość;

umiejętność uczenia się;

stymulatory i wyzwania;

świadomość i respektowanie różnic indywidualnych;

¹⁹ Dyrda, Beata: *Syndrom Nieadekwatnych Osiągnięć jako niepowodzenie szkolne uczniów zdolnych*. Kraków, 2000, s. 54

wspierająca postawa rodziców; wspierający nauczyciel, niekonwencjonalne metody nauczania.

Czynniki domowe są w stanie zaspokoić dużą część tych potrzeb, zapewniając uczniowi zdrowy rozwój psychiczny i fizyczny. Rodzice przez swoją postawę pełną miłości, wiary w możliwości i postępy dziecka i adekwatną pomoc są w stanie wykształcić w dziecku zaufanie do świata i do ludzi, tym samym zachęcając go do aktywnej, twórczej postawy w kontaktach międzyludzkich.

Dawanie poczucia bezpieczeństwa i jednocześnie poszanowanie jego autonomii rozbudzają w dziecku chęć działania i tworzenia.

Czynniki domowe pomagają dziecku kształtować osobowość i własne zainteresowania, ukazują mu postawy warte naśladowania. Takie wsparcie jest bardzo istotne dla młodego ucznia, nie tylko w momentach, gdy doznaje on porażek.

Podobnie ważną rolę w terapii ucznia doświadczającego niepowodzeń w nauce odgrywa samo **środowisko szkolne**. Pozytywny klimat emocjonalny panujący w klasie, poszanowanie godności ucznia przez jego rówieśników, poczucie bezpieczeństwa dobrze wpływają na jego psychikę i zachęcają do aktywności i rozwijania własnych zainteresowań. Stworzenie sytuacji zdrowej rywalizacji i pozytywne oczekiwania co do osiągnięć dziecka może przynieść długotrwałe efekty w postaci bardzo dobrych wyników w nauce, pracy nad własnymi zdolnościami i przede wszystkim w wysokim stopniu jego motywacji wewnętrznej.

W pracy z uczniami odznaczającymi się nieprzeciętnymi zdolnościami twórczymi powinno się stosować niekonwencjonalne i aktywizujące wyobraźnię metody dydaktyczne.

Dlatego też rolą nauczyciela jest *„kształtowanie wewnętrznej motywacji uczniów poprzez dostarczanie zadań, które dają okazję do czerpania satysfakcji z podejmowanych wysiłków”*²⁰.

Zadaniem nauczyciela jest rozpoznanie naturalnych zdolności dziecka, działanie na rzecz ich rozwoju, stymulowanie ich. Ponadto powinien on sterować procesami zadaniowymi w ten sposób, by nie były one ani zbyt trudne, ani zbyt łatwe dla ucznia. Zadania zbyt trudne

²⁰ Butler-Por, Nava: *„Underachievement in school. Issues and Intervention”*. New York / Brisbane/ Toronto / Chichester / Singapore, 1987, s. 30 [w]: Dyrda, Beata: *Syndrom Nieadekwatnych Osiągnięć jako niepowodzenie szkolne uczniów zdolnych*. Kraków, 2000, s. 53

powodują napięcie i obawy jeszcze przed podjęciem jakichkolwiek działań, zadania zbyt łatwe natomiast dekoncentrują ucznia i hamują jego ambicję.

W ten sposób uczeń sam wykształca własne metody uczenia się, nabywa kompetencje potrzebne mu do osiągnięcia sukcesów szkolnych oraz uświadamia sobie, iż sukces ten zależy od jego wysiłków, a nie od zbiegu okoliczności lub innych przyczyn, na które nie ma on wpływu.

W ten sposób wykształca się w uczniu **motywacja wewnętrzna**, będąca bardzo ważnym elementem terapii Syndromu Nieadekwatnych Osiągnięć.

Sam przebieg terapii opracowany został przez Sylwię Rimm w dziele „Bariery szkolnej kariery” z roku 1994.

Terapia taka przebiega w następujących etapach:

- **diagnoza** – wyłonienie uczniów przejawiających symptomy SNO, określenie stopnia zaawansowania i typu problemu. Efektem diagnozy jest poinformowanie rodziców i nauczycieli o wynikach uzyskanych przez ucznia w testach
- **komunikowanie się** – współpraca pomiędzy rodzicami a nauczycielem, informowanie o postępach dziecka
- **zmiana oczekiwań** – ustalenie procedury oddziaływania, polegającej między innymi na zmianie oczekiwań ze strony rodziców i dostrzeganiu nawet drobnych sukcesów. Zmiana oczekiwań ze strony rówieśników również przyczynia się do terapii SNO – pozytywne komentarze o dziecku umacniają jego pozycję w strukturze społeczno – emocjonalnej klasy szkolnej
- **identyfikacja** – dostarczenie dziecku właściwych wzorców identyfikacyjnych (rodzice, rodzeństwo, nauczyciele, rówieśnicy)
- **wyrównywanie braków** – w umiejętnościach i wiadomościach – niezwykle ważny element terapii
- **modyfikowanie zachowań uczniów** – w zależności od zdiagnozowanego typu SNO

Terapia SNO pomaga dziecku przezwyciężyć wewnętrzne bariery, podnieść poczucie własnej wartości i zmotywować do podjęcia aktywności. Ponadto przynosi pozytywne rezultaty na płaszczyźnie społecznej – uczeń nie ma problemów z nawiązywaniem kontaktów z rówieśnikami i nauczycielem, potrafi współpracować z nimi, przynosząc

korzyści dla społeczności klasy i szkoły, dając tym samym pozytywny wzorzec do naśladowania dla reszty uczniów. Dzięki terapii uczeń zdolny pozbywa się negatywnego stosunku do nauki, wypracowuje własne metody pracy, rozwija swoje zdolności. Staje się tym samym coraz bardziej samodzielną i twórczą jednostką, dojrzewa społecznie i emocjonalnie.

4. Jak pracować z uczniem zdolnym w szkole ?

Psychologia polska zajmuje się problemem SNO od ponad dziesięciu lat, trudno zatem stwierdzić, czy problem ten został dogłębnie zbadany i czy pedagodzy zaznajomieni są z nim w wystarczającym stopniu, by móc przeciwdziałać jego negatywnym skutkom. Również rodzice nie są do końca świadomi, jaki potencjał jest zaniedbywany przez narastające przyczyny niepowodzeń szkolnych. Dlatego ważne jest, aby doskonalić nauczycieli w zakresie rozpoznawania twórczości i upowszechniać najnowszą wiedzę psychologiczną, aby merytoryczne przygotowanie do usuwania przyczyn problemu było wystarczające.

Należy stwarzać możliwości indywidualnego traktowania ucznia i diagnozować możliwości uczniów przy pomocy różnych metod, pamiętając o tym, jak bardzo różnie ukształtowane są psychiki i osobowości uczniów. Podejście indywidualne do ucznia i jego uzdolnień jest ideałem postępowania na wszystkich stopniach edukacji.

Współpraca szkoły i rodziny w tworzeniu szerokiego środowiska edukacyjnego także jest ważnym aspektem pracy ze zdolnym uczniem. Rodzina zapewnia mu poczucie bezpieczeństwa i akceptacji, będące jednymi z podstawowych potrzeb człowieka. Tylko wtedy, gdy są one zaspokojone, można mówić o harmonijnym rozwoju dziecka na płaszczyźnie intelektualnej, społecznej i emocjonalnej.

Czynnikiem korzystnie wpływającym na rozwój zdolności jest aktywność ucznia, jego wielostronne zainteresowania i samodzielność.

Stąd też ważne jest wsparcie i motywacja ze strony nauczyciela, odpowiednie metody pracy z uczniem szczególnie uzdolnionym w danej dziedzinie. Nie bez znaczenia jest również wpływ środowiska, w którym uczeń wzrasta, klimat bezpieczeństwa, komfort psychiczny, akceptacja przez otoczenie.

Uczeń zdolny nie mający odpowiedniego wsparcia ze strony grona pedagogicznego i otoczenia nie jest w stanie rozwinąć w pełni swoich uzdolnień, ani też osiągnąć bardzo dobrych rezultatów w preferowanych przez niego dziedzinach. Jego rozwój emocjonalny i intelektualny nie przebiega prawidłowo, w wielu przypadkach jest hamowany przez niewłaściwe relacje z otoczeniem, nieprawidłową ocenę i sposób traktowania przez nauczycieli. Owe trudności w prawidłowym rozwoju emocjonalnym i psychicznym poważnie zaburzają zatem właściwe funkcjonowanie ucznia zdolnego w środowisku szkolnym i społecznym, stanowiąc poważny problem nie tylko dla niego samego, ale też i dla szkoły, grona pedagogicznego, rodziny i grupy rówieśniczej.

Należałoby zatem podejmować jak najszersze działania w kierunku propagowania zainteresowania tematem :

1. doskonalenie nauczycieli w zakresie rozpoznawania twórczości
2. upowszechnianie najnowszej wiedzy psychologicznej,
3. stwarzanie możliwości indywidualnego traktowania ucznia
4. diagnozowanie możliwości uczniów przy pomocy różnych metod
5. współpraca szkoły i rodziny w tworzeniu szerokiego środowiska edukacyjnego
6. dbanie o harmonijny rozwój dziecka : intelektualny, społeczny, emocjonalny, fizyczny
7. inspirowanie nowych zainteresowań

Dzisiejszy świat szczególnie potrzebuje ludzi twórczych, mądrych, odważnych, rozważnych w myśleniu i w działaniu. Umiejętność myślenia i współdziałania w skali globalnej, twórczość i inicjatywa: otwartość, wyobraźnia, zdolność do nieustannej autokreacji i intelektualnej autonomii są dzisiaj coraz ważniejsze. Rozwijanie wiedzy i umiejętności jest uważane za najefektywniejszą inwestycję, wiedza staje się najwyżej cenionym i przydatnym produktem, najtańszym sposobem przyspieszania rozwoju społecznego. Potencjał tkwiący w młodych ludziach wkraczający w mury szkolne jest zatem cennym kapitałem, który należy chronić i pieczołowicie pomnażać.

oprac. (-) H. Winiarczyk

(-) A. Winiarczyk